
Tömegképzés és elitképzés a felsőoktatásban

„1953-ban születtem, a Ratkó-nemzedék tagjaként. 35–40 fős létszámú osztályokban vetélkedtünk egymással a gimnáziumi továbbtanulás lehetőségért. Jól emlékszem azokra a szülői és tanári fenyegetésekre, amelyek egyébként teljesen megalapozottak voltak: aki nem lesz jó vagy jeles tanuló 8. osztályban, azt nem fogják felvenni gimnáziumba.”⁷¹ Én tíz évvel korábban születtem, de ugyanezeket az intelmeket hallottam anyám szájából szinte naponta. A szovjet uralom alatt osztályalapon sokakat kiszorítottak a közép- és felsőoktatásból, de ez egy valamire azért jó volt: szüleik biztatására, de saját ambícióiktól is hajtva, a diákok szívüket-lelküket kitették azért, hogy tovább tanulhassanak és diplomát szerezhessenek. Ma már ennek vége, talán a felsőoktatás tömegesedése, de lehet, hogy más okok miatt a tanárok és a diákok motiváltsága jelentősen csökkent, csak egy szűkebb, belülről vezérelt csoportra korlátozódik. Ezért a korjelenségért én nem elsősorban a mindenkori kormányt hibáztatom: a valódi demokráciákban a politikusok végső soron azt igyekeznek megvalósítani, amivel a választóik őket megbízták. Felülről lehet, sőt kell is befolyásolni a folyamatokat, de ez annál nehezebb, minél nagyobb társadalmi alrendszerrel van szó. Nem értek egyet azzal, hogy „... a jelenlegi működési modell és motivációs környezet problémái a költségvetési szerv státuszra és az ezzel szorosan összefüggő finanszírozási rendszerre és gazdálkodási szabályokra, a foglalkoztatási formára és az ágazati szabályozásra vezethetők vissza”⁷². Ha nem sikerül összehangolni a szereplők érdekeit, erősíteni a motivációjukat, serkenteni a tisztességes versenyt, hiába tesznek több pénzt a rendszerbe, az nem fog magasabb színvonalon működni. Lehet, hogy több diplomásunk lesz, de képzettségük nem feltétlenül lesz versenyképes a hazai és a nemzetközi szakemberpiacon. Alábbiakban saját nézőpontomból igyekszem elemezni a felsőoktatás helyzetét, rámutatva a nem anyagi jellegű korlátokra és felvázolva a szerintem kívánatos irányt.

(Szereplők) A felsőoktatás működését a kormányzat mellett három erős érdekcsoport határozza meg: az oktatók, a hallgatók, és a települési önkormányzatok. Talán a legnagyobb lobbierjeje az oktatóknak van, széles körű társadalmi beágyazottságuk, kapcsolatrendszerük, személyes autonómiájuk, a hallgatókhoz fűződő kitüntetett viszonyuk megkerülhetlenné teszi őket bármely reformelképzelés megvalósítása esetén. Egyszerű fizetésemeléssel nem kenyerizhetők le, a legfontosabb törekvésük a biztonság. Állásukra, mint egy fix alapra számítanak, melyre támaszkodva kalandozhatnak a hazai és külföldi felsőoktatási és kutatási térben. Ezekből a kalandozásokból a legkiválóbb, legmerészebb és legszélesebb kapcsolatrendszerrel bíró kevesek komoly anyagi előnyökkel, tudományos tekintéllyel, kiterjesztett befolyással térnek vissza újra meg újra a főállást biztosító bázisra. A hallgatókat a felsőoktatás nagy vívmányának tekintett 1993. évi felsőoktatási törvény hozta helyzetbe. Ez módosult ugyan (2011. évi CCIV. törvényben³), de még így is olyan erős, és a minőség ellen ható jogosítványok maradtak (pl. 20–25%-os részvétel a szenátusban, egyetértési jog a tanulmányi és vizsgaszabályzat esetében), melynek a más tekintetben folyamatosan követendő példaként emlegetett nyugat-európai egyetemeken nyoma sincs. A felsőoktatási tér jelentős szereplői még a városi önkormányzatok, melyek mindent megtesznek azért, hogy területükön egyetem vagy legalábbis főiskola működjön. Nem véletlenül: néhány ezer hallgató megjelenése a településen sokmilliárdos extra

bevételt, kulturális pezsgést és a végzett diplomások révén informális befolyást biztosít. Ezért volt korábban lehetetlen, és nehéz ma is, egy kiürült felsőoktatási intézmény bezárása (akárcsak egy kihasználatlan kórházé), mert a befogadó város mögött ott álltak az erős önkormányzati szövetségek, melyekkel szemben az állam tehetetlen volt. A magyar felsőoktatás szereplői – hasonlóan az egész társadalomhoz – történelmi tapasztalatokból kiindulva nem kedvelik a versenyt, vagy legalábbis idegenkedve tekintenek rá, kerülnek a kockázatot⁴. Illúzió tehát feltételezni, hogy ha megteremtjük a felsőoktatás valódi hazai piacát, az intézmények a közöttük folyó tisztességes verseny hatására automatikusan és gyorsan a lehető legmagasabb színvonalú képzést fogják nyújtani hallgatóiknak, akik nemcsak papírt, hanem valódi tudást akarnak szerezni.

(Autonómia) Az egyetemi autonómiával kapcsolatos nézeteimet bővebben már másutt kifejtettem⁵. Úgy gondolom, hogy egy szervezet csak akkor lehet valóban autonóm, ha kizárólag saját anyagi forrásaira támaszkodik. Nem várható el semmilyen fenntartótól, hogy ne kívánja befolyásolni az általa anyagilag (a felsőoktatás esetében döntő arányban) támogatott intézmény működését. A tudományos kutatás szabadságát az Alaptörvény biztosítja, ezen túl azt kell mérlegelni, hogy az autonómia mennyire járul hozzá az intézmény küldetésének beteljesítéséhez. Amerikai egyetemek (pl. Columbia University) esetében ez a következő: „to advance knowledge and learning at the highest level and to convey the products of its efforts to the world”. Magyarul: a legmagasabb színvonalon terjeszteni a tudást és a tanulást, és erőfeszítéseinek eredményét továbbítani a világnak.⁶ A fenntartók (magánszemélyek, tandíjat fizető diákok, kutatási pályázatok kiírói, innovációs részesedések) nem függenek a fent említett szereplők egyikétől sem, így következetesen számonkérhetik és számon is kéri az intézménytől, annak oktatóitól, hallgatóitól és adminisztratív személyzetétől, hogy mennyire felel meg a fenti küldetésnek. Sajnos az a véleményem, hogy ha Magyarországon vagyongyújtással megteremtene egy felsőoktatási intézmény teljes autonómiáját, azt nem a fenti nemes célok minél jobb teljesítésére, hanem a bevezetőben körülírt három érdekcsoport optimális kielégítésére használnák ki. Majdnem harmincéves tapasztalataim szerint a teljesítményelvű ellenőrzésben és értékelésben az oktatók és a hallgatók legnagyobb része ellenérdekel. Ezen túl, nagy lenne a veszély, hogy olyan átgondolatlan pénzügyi vállalkozásokba kezdenének, mint a PPP (private public partnership), melyek súlyos vagyonszétessel járhatnak. Több ilyen esetben az államnak kellett tehermentesíteni az intézményeket, melyek egyedül nem tudtak úrrá lenni a felhalmozódott adósságon⁷. Egyetértek Török Imrével, aki szerint „A szélsőségesen értelmezett, sohasem volt intézményi autonómia irreális igénye ugyanúgy megfogalmazódik, mint ahogy létezik az indokolatlanul beavatkozó kormányzati (minisztériumi) gyakorlat is.”⁸

(Egyetemek és főiskolák) A mai magyar felsőoktatás döntő mértékben két fő intézménytípusban történik. A jogszabály szerint „a felsőoktatási intézmény alaptevékenysége az oktatás, a tudományos kutatás, a művészeti alkotótevékenység”.⁹ A fő mintának tekintett német rendszer finomabb, különbséget tesz a tudományos, az alkalmazás-orientált és a művészet-orientált intézmények között.¹⁰ Hazánkban viszont teljes a zűrzavar, mivel minden intézmény az egyetemi cím megszerzésére törekszik, többnyire úgy (de sajnos mégis sikerrel), hogy csak névleg vagy csak alig teljesíti a magas színvonalú tudományos kutatás kritériumait. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a nemzetközi publikációs tevékenység, melyet ma már a Magyar Tudományos Művek Tára részletesen definiál és nyilvánosan megmutat¹¹. Visszaszorult az ügyeskedés, nem minősülnek tudományos közleménynek

pl. az újságcikkek, az ismeretterjesztő művek vagy a szerkesztőségi kommentárok (amikre egyébként szükség van). Talán nem véletlen, hogy a jogszabály nem törekszik pontos definícióra, de ha a mindenki által elismert Shanghai-lista¹² kritériumait vesszük alapul, jóval kevesebb hazai intézményt tekinthetünk egyetemnek, mint ahány ezt a szót a nevében viseli. Szerintem legfeljebb fél tucat valódi egyetemünk van, ezek közül is csak egy-kettő fér bele az első ötszázba a Shanghai-listán. Úgy gondolom, hogy a gyengébb, de jó érdekérvényesítési potenciállal rendelkező intézmények azért gyakorolnak (néha nem is csekély) nyomást a kormányzatra, mert a bűvös egyetemi besorolástól a népszerűség, ezzel a hallgatói létszám, az erre alapozott normatíva és más anyagi források jelentős növekedését várják. Miután a felsőoktatási piac csak nehézkesen és lassan működik, a név ügyes megválasztása legtöbbször konkrét és azonnali előnyökkel jár: több a hallgató, több a pénz és a főnököt rektornak szólítják. (Miközben „egyetemi” tanár vagy docens fehér holló az intézményben, még a vezetésben is ritka.)

Elméletben könnyű lenne rendet rakni a besorolások között, csupán egyértelműen kellene meghatározni, hogy mely intézmény jogosult az egyetemi rang megjelölésére a nevében. Tisztázni lehetne a követelményeket és az elvárásokat is, amiből következhetne a finanszírozási kritériumok megkülönböztetése is. Az intenzív kutatási tevékenységet folytató egyetemeken jelentősen csökkenteni kellene a hallgató/oktató arányt és az oktatási normatíva részarányát a forrásokban, növelni a kutatási eredményességet elismerő anyagi támogatást, és nem utolsósorban magas követelményeket kellene állítani az oktatók elé. Ezzel szemben a főiskolákon nem kellene kötelezővé tenni az eredeti kutatást, még kevésbé számon kérni ezt az oktatók teljesítményén. Mások lennének a minőséggel szemben támasztott követelmények, a finanszírozás pedig döntő mértékben a hallgatói létszámra alapozódhatna, melyet kiegészíthetnének a gazdasági szereplők támogatásai. Fenti alapon különbséget lehetne, sőt kellene tenni az egyetemek főiskolai és egyetemi karai között is, mert jelenleg az intézményen belül olyan érdekellentét feszül a kétféle karok között, ami torzítja, netán el is lehetetleníti a szenátusok érdemi működését.

Ne a mindenkori kormányt tegyük felelőssé a viszonyok tisztázásának elmaradása miatt, mert mint jeleztem, igen jelentős ellenerők működnek! Ha valaki a partvonalról kiabálva egyszer csak bekerül a döntéshozók közé, igen gyorsan megtapasztalja ezt, és kénytelen fennn hirdetni elveit feladni. Nincs ugyanis olyan kormány, mely ne figyelne árgus szemekkel a választói akaratot, és ez bizony – kevés kivétellel – nem feltétlenül a minőség fenntartására irányul.

(Sikeres példa: az MTA kutatóintézetei) Nem hiszem, hogy néhány, egymással vitatkozó, de a minőség iránt elkötelezett szakértő viszonylag rövid idő alatt ne tudná kidolgozni azokat az irányelveket, melyek lehetővé teszik a felsőoktatás fent vázolt bajainak és következtelenségeinek kiküszöbölését, és a minőségi, teljesítményorientált működés feltételeinek megteremtését. A művészet nem ez, hanem az elvek átültetése a gyakorlatba, jogszabályok megalkotása, a finanszírozás biztosítása és a szinte pártfüggetlen ellenállás letörése, vagyis a főbb szereplők megnyerése. Ilyenfajta reform csak felülről vihető keresztül, és eddig ez csak a Magyar Tudományos Akadémia intézethálózatában sikerült. Ez a hálózat körülbelül akkora forrásokkal rendelkezik, mint egy nagyobb egyetem, tehát nagyságrenddel kisebb a teljes magyar felsőoktatásnál. Mégis, az átalakításhoz hosszú előkészületekre és némi szerencsére is volt szükség.

Az intézethálózat már az akadémiai törvény megalkotása során komoly viták tárgya volt. Az intézeti kutatók teljes önállóságot akartak, nem szívesen fogadták volna el az akadémikusok gyámkodását. Ez részben arra volt visszavezethető, hogy sokan nem

akarták feladni kényelmes és biztos pozícióikat, ezért a teljesítmény következetes értékelése számukra veszélyekkel járt. A felsőoktatáshoz hasonlóan, az autonómia itt is az egyes érdekcsoportok befolyásának fenntartását jelentette volna. Végül megszületett az akadémiai törvény, mely az intézeteket és a köztestületet egymáshoz rendelte, de sok vitatott kérdés nyitva maradt. Az akkori kormányzat már korán észlelte a problémákat és 1998-ban megegyezett az MTA vezetésével az átalakításról. Évi két-kétszáz millió Ft többletforrást is biztosított, de az intézetkonszolidációnak nevezett folyamat végére alig változott valami. Összeolvadt négy kémiai kutatásokat végző intézet, egy-két további változás is történt, de nem sikerült megteremteni egy igazságos és teljesítmény-orientált értékelési rendszert. Ehhez az kellett, hogy 2009 táján az akkori elnök rávegye a miniszterelnököt egy módosításra az akadémiai törvényben. Sikerült, megszűnt az Akadémia kétféjű sas jellege, az egyszemélyi vezető, akinek végső soron mindenki jelent, az elnök lett. Nem kapkodott, megvárta, amíg második ciklusára is megválasztják, és másnap erős kézzel, határozottan nekilátott az átszervezésnek. A szétforgácsolt intézményeket nagy kutatóközpontokba tömörítette, ugyanakkor a speciális tevékenységet folytató, illetve nemzetközi szinten is kiemelkedő intézeteket változtatlanul hagyta. Nagy volt a felzúdulás, elsősorban néhány hangadó személyes pozícióinak veszélybe kerülése miatt. Mégis lezajlott az átalakítás, és öt évvel a befejezése után egyértelműen kimutatható, hogy javult a teljesítmény, amit nem a kibocsátott, nem feltétlenül tudományos jellegű publikációk számával, hanem az idézettséggel lehet mérni.¹³ Született néhány kiemelkedő eredmény is, emellett kimutathatóan csökkentek a rezsiköltségek, két szupermodern kutatási épülettel gazdagodott az intézethálózat, és ma már az érintettek jelentős része pozitívan értékeli az átalakítást.

(*Következtetések*) Egyetértek Nagy Mariannával: „Ha ma azt a kérdést tesszük fel 100 véletlenszerűen kiválasztott oktatónak vagy ugyanennyi adófizető állampolgárnak, hogy mi a jelenlegi felsőoktatás legnagyobb problémája, akkor 99 biztosan a tömegképzést okolja majd a felsőoktatás bajaiért. Ha azonban a kérdést úgy tesszük fel, hogy kíváncsok-e a társadalom legszélesebb rétegeit egy életen át magas színvonalú képzésben részesíteni, akkor 99 válaszadó biztosan igennel felel. A két egymással ellentétes elvárás egyszerre van jelen a társadalomban és a felsőoktatásban is, és sajnos egyszerre jellemzi a felsőoktatási intézmények túlnyomó többségét fenntartó közigazgatást is.”¹⁴ A kilencvenes évek elején eléggé borúsán ítélt meg az akadémiai kutatások állapotát is, mégis, az elmúlt huszonöt év alatt előretört a minőség, a teljesítmény lett meghatározó. Nem adom fel a reményt, hogy a nem túl távoli jövőben a felsőoktatásban is tanúi lehetünk egy hasonló megújulásnak.

JEGYZETEK

- 1 Mihályi Péter: *A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya*, Valóság, 2018/2. 94–98. o.
- 2 Bódis József: *Lehetséges kitérés pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején*, Valóság, 2018/2. 89–93. o.
- 3 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100204>. TV
- 4 Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008: Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008, / www.haromkiralyfi.hu/upload/files/A-mai-magyar-tarsadalom-lelki-egeszsegi-allapota.pdf
- 5 Náray-Szabó Gábor: *Felsőoktatás és autonómia*, in Csóka-Jaksa H., Schmelczér-Pohánka É., Szeberényi G. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*. (Pécsi Tudományegyetem) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, 2014, 85–92. o.

- 7 http://hvg.hu/karrier/200945_EGYETEMI_PPPGoNDoK_A_fele_sem_igaz 12 <http://www.shanghairanking.com/>
- 8 Török Imre: *A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése*. Valóság, 2018/4. 10–20. o. 13 Náray-Szabó Gábor: *Nem a mennyiség, hanem a minőség számít*. Magyar Tudomány, https://mersz.hu/hivatkozas/matud_143#matud_143
- 9 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról 4. § (1). 14 Nagy Marianna: *Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje*. Valóság, 2018/2. 99–103. o.
- 10 <https://de.wikipedia.org/wiki/Hochschule>
- 11 <https://www.mtmt.hu/>

A Beszélgetünk a felsőoktatásról témakörben eddig megjelent további írások:

- Bazsa György: *Beszéljessünk a felsőoktatásról!* Valóság, 2017/10. 51–71. o.
- Tökéczki László – Bazsa György: *Beszélgetünk a felsőoktatásról*. Valóság, 2018/2. 88. o.
- Bódis József: *Lehetséges kitörési pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején*. Valóság, 2018/2. 89–93. o.
- Mihályi Péter: *A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya*. Valóság, 2018/2. 94–98. o.
- Nagy Marianna: *Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje*. Valóság, 2018/2. 99–103. o.
- Patkós András: *Felsőoktatás és tudomány*. Valóság, 2018/2. 104–110. o.
- Dr. Prugberger Tamás: *Hozzászólás a magyar felsőoktatás helyzetéhez és jobbításának lehetőségéhez*. Valóság, 2018/3. 24–28. o.
- Török Imre: *A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése*. Valóság, 2018/4. 10–20. o.
- Tózsér János – Magyar Ferenc – Mezei Tibor – Káposzta József: *Beszélgetés a felsőoktatás fejlesztéséről az agrár-, élelmiszer- és vidékgazdaság kihívásai tükrében*. Valóság, 2018/4. 21–39. o.
- Kiss Károly: *Az egyetemek jövője*. Valóság, 2018/5. 81–92. o.
- Inzelt Annamária: *A felsőoktatás harmadik missziója*. Valóság, 2018/5. 93–99. o.